

Szerzőink provokatív felvetéseket és gondolatgazdag párhuzamokat egyaránt felsorakoztató esszéjükben a magyar politikai gondolkodás egyik leggazdagabb vonulata, a nemzeti liberalizmus múltját és lehetséges jövőjét elemzik. Nemzetközi példákat is idéző szövegüket a Kommentár egy vita kiindulópontjának szánja: milyen ma is alkalmazható tanulságokat hordoz a nálunk a reformkorban induló eszmeáramlat? Kik képviselték és kik nem a nemzeti liberalizmust? Lehet-e egy politika egyszerre multikritikus piacpárti és jogvédő alapon „nemzetpolitikus”? Elkövetkező számainkban ezen kérdésekre is keressük a választ. (A szerkesztőség)

Horváth Csaba – Tóth Péter

ENGEDTEK A NEGYVENNYOLCBÓL

A nemzeti liberalizmus eltűnésének okai és mai megjelenésének esélyei

Évek óta egyre gyakrabban merül fel az új párt(ok) iránti igény a magyar társadalomban. Érdekes módon az erről szóló vitákban és eszmeváltásokban nem nagyon kerül előtérbe, hogy a magyar politikatörténet egyik legjelentősebb hagyományának – a nemzeti liberalizmusnak – nincs mai képviselője. Senki sem vitte tovább ezt a meghatározó irányzatot, még ha hivatkozások szintén sokan szeretik is magukat, önnön mérsékelt konzervatívizmusukat helytelenül és tévedésből nemzeti liberálisnak nevezni.

A nemzeti liberalizmus hiánya

A mai magyar politikai irányzatokat gyakran szokás a 19–20. század főbb áramlataira visszavezetni, és ebben talán van is némi igazság. A jobbközép esetében megállapítható, hogy a kiegyezést megkötő '67-es irányzat politikai tradíciója a dualizmus korának konzervatív-liberális kormánypártjain, majd a két világháború közti keresztény-nemzeti fősodron és az 1945–1947 közötti keresztény pártokon keresztül öröklődött tovább egészen a mai magyar jobbközépig. Az SZDSZ által fémjelzett baloldali-urbánus liberalizmus hasonlóképpen visszavezethető a polgári radikálisokra – és részben a szociáldemokrácia baloldali-polgári hagyományaira (nem véletlenül említette az SZDSZ egykoron Kéthly Annát elődei között) –, az MSZP pedig a munkás- és marxista pártokra.

Így tehát a mai politikai palettán megtalálhatóak a '67-es konzervatív-liberális hagyomány (Fidesz, KDNP), a munkásmozgalom (MSZP, 4K) és a polgári radikálisok (DK egyes körei, SZEMA) kései utódai is. Mindazoké, akik leginkább az 1905 és 1910 közötti válság okozta átrendeződés részeként jelentek meg a magyar politikatörténetben. Nincs azonban mai képviselője az 1867-es kiegyezés kezdeti fő ellenzékének, az 1848-as nemzeti liberális hagyománynak, amely 1905-ig egyszerre volt közjogi kérdésekben nemzeti,

gazdaságilag inkább jobboldali és társadalomfilozófiájában polgári. Ami a kor besorolásában baloldalinak, sőt akár balszélsőnek, semmint konzervatívnak számított, ekként egyfajta progresszív nacionalizmust képviselt.

Ma és az elmúlt két évtizedben persze gyakran előfordult a közbeszédben a „nemzeti liberális” szóösszetétel, azonban általában valami egészen mást értenek alatta, mint az eredeti '48-as irányt. Mostanság sokkal inkább egy liberálkonzervatív eszmeiségre, valójában a '67-es gyökerű keresztény-konzervatív jobbközép liberális szárnyára használják. Antall József egykoron – a népi és a kereszténydemokrata vonulat mellett – a nemzeti liberalizmust határozta meg az MDF egyik eszmei alappilléreként, és a dzsentrícsaládból származott, a Horthy-féle heterogén jobboldalról mindenféleképpen a mérsékeltnek, szabadelvűnek tekinthető bethleni politikával azonosult Antall József magát is eme nemzeti liberális tradícióban – legalábbis abba, amit ő ezen eszmeiség alatt (félre)értett – helyezte el. Később az MDNP próbálta meg a lezsáki MDF-fel szemben ezt a politikát folytatni, és talán az MDNP környékén lévő, mára a Fidesz mérsékelt konzervatív holdudvarát adó értelmiség jellemezte magát leginkább felváltva hol nemzeti liberálisként, hol liberálkonzervatívként – mintha e két fogalom és eszme egymás szinonimái lennének, és mintha e két eszmeáramlat a magyar politikátörténetben azonos oldalon és azonos tartalommal jelent volna meg. Holott dehogyis! A nemzeti liberalizmus, mint alább azt még bemutatjuk, az 1848-as hagyományokra támaszkodott – ennyiben egyszerre volt nacionalista, szekuláris, (kis)polgári, liberális és progresszív erő –, míg a szabadelvű konzervativizmus inkább a nemesség királyhű, de a feudális berendezkedést elvető szárnyából alakult ki. A nemzeti liberalizmus a szó európai és 19. századi értelmében volt polgári – ám a magyar polgárosodás folyamata, amely nem alulról feltörekvő honoráció- vagy iparos polgárságot, hanem felülről „polgárrá szegényedett” dzsentríket termelt ki, semmikor sem kedvezett Magyarországon egy valóban polgári irányzatnak. A legtöbb úgynevezett magyar polgári család – leszámítva a német vagy zsidó eredetű, valóban a tanulmányok vagy az ipari teljesítmény okán feltörekvő rétegeket – tipikusan kis- és középnemesi származású, ahol ezért a polgári létállapot nem a felemelkedés, a szorgalom, a tanulmányi vagy a gazdasági teljesítmény, hanem az elszegényedés, a lesüllyedés eredménye. E családok politikai orientációjukban, magatartásukban inkább nemesek, mint polgárok – pusztán a külső feltételek okán számítanak polgárnak. Az a polgárság, amely a 18. és 19. századi forradalmak alanya és jelszava volt, amely a 19. századi politikai vitákban éppen ezért baloldalinak számított, Magyarországon csak sporadikusan volt és van jelen. A németek 1848-ra már polgárosodtak, így ők addigra inkább a konzervatív, megtartó politikában voltak érdekeltek. És mivel a 19. század végére is többnyire csak a zsidók váltak a nyugat-európai értelemben (azaz alulról, a tanulás révén felküzdött) polgárrá, a magyar polgári gondolatot – jobbról megfogalmazott „vádként” – a mai napig „zsidóságnak” érzik egyesek. De egykoron – főleg a népi táborban – az antiszemitizmust is felülmúló németellenesség mögött is a magyar polgárosodás ezen etnikai okai húzódtak meg. A konzervatív-liberalizmus sem tudta meghaladni mindezt, hanem éppen foglya lett e beszédnek. Azon dzsentrícsaládok leszármazottai, akik egyfajta mérsékelt, bethleni (vagy antalli) jobboldaliságot neveznek maguk vonatkozásában nemzeti liberálisnak,

valójában nem polgári hagyományokat képviselnek, hanem a társadalmi és anyagi körülményeiben középosztályba „szegényedett”, de viselkedésében, eszméiben inkább arisztokratikus réteget jelenít meg. A szabadelvű konzervativizmus elitizmusával szemben a nemzeti liberalizmus plebejus, kispolgári, antifeudális, szekuláris irányzat (volt). Szabadelvű konzervativizmus – mint a nagypolgárság vagy az arisztokrácia liberális irányzata – Nyugat-Európában is ismeretes. Tipikus példája mondjuk a svájci Szabadelvű Demokrata (Radikális) Párt. Utóbbi – az elképzelhető és sokszor meg is valósult szövetségek ellenére – lényegileg különbözik a kispolgári nemzeti liberalizmustól.

Az erős polgári bázis hiánya aztán meg is mutatkozott a nemzeti liberális tradíció irány módosulásán. A német és zsidó eredetű nagyvárosi polgárság, valamint a lesúlylyedt dzsentri réteg mellett még a gazdálkodók felső rétege, a birtokos parasztság, a mezővárosok „parasztpolgárai” (vagyis a kommunizmus idején kulákként megbélyegzett társadalmi csoport) jelentettek jövedelmi szempontból egy harmadik középréteget, kistulajdonosi osztályt. Ahogyan azt látni fogjuk, a két világháború közti időszakban tulajdonképpen az ő pártjuk, az FKGP képviselte tovább a nemzeti liberális tradíció főbb elemeit.

1905 hatása

De milyen is volt a magyar '48-as nemzeti liberális irányzat a 19. század nagy részében? Sok tekintetben a régi kuruc irányzatokat vitte tovább, tehát Habsburg-ellenes, erőteljesen nemzeti beállítottságú. Emellett erős volt benne a protestáns befolyás, és ebből következően szekuláris, antiklerikális vonásokkal is rendelkezett. Társadalmilag progresszív irányt képviselt, elkötelezett volt a reformkor és 1848 társadalmi reformjainak, nagy hangsúlyt helyezve a klasszikus polgári szabadságjogokra. Gazdaságilag ennek jegyében piacpártiként elutasította a feudális kötöttségeket, és a kisbirtokos-kistulajdonosi (ma talán azt mondanánk: kispolgári) réteghez kötődött, ugyanakkor szemben állt az udvarhű arisztokráciával.

Az 1867-es kiegyezést követően még évtizedekig is a '48-asok jelentették a fő ellenzéki erőt. Az irányzat végül az 1905–1910-es időszakot követően marginalizálódott.

1905-ben az történt, hogy a kiegyezés után először a ('48-as irányt képviselő, baloldali-nacionalista) Függetlenségi Párt a kormányzó ('67-es) Szabadelvű Párt (társadalompolitikájában is) konzervatív ellenzékével koalícióra lépve megnyerte a választásokat. A bécsi udvar azonban kezdetben nem volt hajlandó elfogadni a választási eredményt, ami súlyos politikai válsághoz vezetett. 1905 nyarára Bécsben már Magyarország katonai megszállásának lehetőségét latolgatták. Végül azonban mindkét fél engedett, és 1906-ra sikerült megállapodásra jutni. A győztes koalíció feladta legfontosabb követeléseit, a császár-király pedig cserében hajlandó volt 1906-ban őket bízni meg a kormányalakítással. Az elveknek ez a feladása azonban a '48-as ellenzék politikai összeomlásához vezetett, az 1910-es választásokon ismét a régi kormánypárt tért vissza a hatalomba.

Az 1905–1906-os válság során mind a '67-es, mind a '48-as oldal elárulta valamennyire az elveit. A '67-es tábor Bécs oldalára állt a függetlenségi ellenzékkel szemben, a függetlenségi ellenzék pedig végül feladta politikájának lényegét. A 19. század fő politikai erőinek morális eróziója persze már a megelőző évtizedekben megkezdődött. A '67-es irányt képviselő Szabadelvű Párt számára a fő erkölcsi kihívást az jelentette, hogy – éppen azért, mert az ellenzék a '48-as vonalat képviselte – a kormányváltás egyben a kiegyezésen nyugvó alkotmányos berendezkedés megdöntését is jelentette volna. Így azonban a kiegyezés védelmében a '67-es elit fokozatosan feladta progresszív és demokratikus elkötelezettségét. A '48-asoknál pedig már az is hasonló jellegű elmozdulást mutatott, hogy a hatalomra kerülés érdekében a kormánypárt konzervatív ellenzékével fogtak össze. Azaz feladták társadalmi célkitűzéseiket, és programjuk már 1905-re lényegében a közjogi kérdésre, Magyarország függetlenségére redukálódott csupán. Végül pedig mindkét irányzatot autoriter irányba taszította az a dilemma, hogy az általános választójog bevezetése és az ország további demokratizálása szükségszerűen az akkoriban a lakosság közel felét kitevő nemzetiségek ugrásszerű politikai térnyeréséhez vezetett volna.

Az 1905-ös válság végleg szétzúzta az addigi belpolitikai szereposztást, és az 1910 utáni utolsó békeévekben elkezdett kirajzolódni az új, napjainkig jellemző felállás. A '48-as ellenzék soha többé nem volt képes talpra állni, helyette a dualista establismenttel szemben ekkor kezdték egyre hangosabban hallatni hangjukat a szociáldemokraták és a polgári radikálisok. Mindez a baloldali és a nacionalista irányzatok addigi egységének mai napig tapasztalható kettéválását eredményezte.

A nemzeti liberális irányzat 1905–1906-os összeomlása után eszméi néhány évtizedig talán a kisgazdapártokban, a két világháború közti időszakban az FKGP-ben éltek még valamennyire tovább, bár ezekben már háttérbe szorultak az agrárius-rétegpárti jelleggel szemben. Igaz, a nemzeti liberális gondolatisághoz közelálló skandináv (elsősorban a finn) liberálisok szintén a kisparaszti rétegek képviselőjeként jelentek meg, és a skandináv liberalizmus ma is inkább a vidéki kispolgárság és kisgazdaság államkritikus, jogi és gazdasági értelemben egyaránt szabadságpárti képviselője. A rendszerváltás utáni FKGP-ben a magántulajdon elvének szentségéből fakadó reprivatizáció gondolata vagy a kemény antimarxizmus esélyt adhatott volna e pártnak is arra, hogy nemzeti liberális erőként jelenjék meg – ám a torgyáni politika konzervatív populizmusa járhatatlanná tette ezt az utat.

Az 1905–1910-es időszak tehát a '48-as nemzeti liberalizmus eltűnésén túl hátrányosan határozta meg a mai napig a hazai politikai erőviszonyokat, ideológiai szembenállásokat. A kiegyezés környékén még szintén meglehetősen progresszívnek számító '67-es irányzat is ekkortól tolódott egyfajta autoriter (így szükségszerűen etatista) konzervatív irányba. Ugyanakkor az 1905–1910-es időszak után megjelenő új baloldali irányzatok, a szociáldemokraták és a polgári radikálisok egy addig nem létező beidegződést hoztak a magyar politikai gondolkodásba: erősen urbánus és kozmopolita/internacionalista jellegűek lettek, kritikusaik szerint azóta is idegenkednek a vidéki társadalomtól és a magyar nemzeti hagyományoktól. Holott a nyugati példák mind azt mutatják, hogy sem a liberalizmusnak, sem a szociáldemokráciának, de még a kommunizmusnak

sem kellett szükségszerűen nemzetellenesnek lennie. Elvégre eszmetörténeti szempontból a nemzet gondolata (mint demokratikus, a korábbi uralkodói vagy birodalmi legitimációs forrást leváltó politikai tartalom) és a nemzetállamiság – mint a demokratikus jogegyenlőségre épülő politikai közösség – baloldali, liberális, a francia forradalommal megszülető ideológiák. A konzervatív a nemzetek feletti oltárból és trónból vezeti le a politikai hatalom legitimitását, és éppen ezért eleve nem nacionalista.

Az 1905–1910-es időszak után kirajzolódó új szereposztás mindazonáltal olyan új kötöttségeket, mondhatni szellemi kényszerzubbonyokat húzott a magyar politikai gondolkodásra, amelyek korábban, a 19. század nagy részében még nem voltak jelen. Ekkortól kezdett szabállyá válni, hogy a „nemzeti” egyet jelent a keresztény-konzervatívval, a „liberális” az urbánus kozmopolitával, a szocialistának egyszerre internacionalistának is kell lennie, a piacpárti nem lehet nemzeti, csak kozmopolita, a „nemzetivel” meg ritkán fér össze a szabadságjogok hangsúlyozása, és sokkal inkább az autoriter vagy etatista felfogással társítják stb. Közben viszont megfeledekünk arról, hogy ez történelmi léptékben viszonylag új jelenség. Legfeljebb csak az 1905–1910-es időszak óta meghatározó, az 1867-es kiegyezésig pedig semmiképp sem volt így. Az 1905–1910-ben megjelent fogalmi korlátok bebetonozódásához azután nyilvánvalóan hozzájárult Magyarország egész, szerencsétlen 20. századi történelme is.

Nemzeti liberalizmus ma?

Kérdés, hogy ezen görcsök fennmaradásához mennyiben járult hozzá a hagyományos nemzeti liberalizmus eltűnése a magyar politikai életből, illetve ezeknek mekkora hányadát, és mennyiben tudná feloldani újbóli megjelenése.

A '48-as nemzeti liberalizmus ugyebár Habsburg-ellenes és szekuláris volt, jelentős protestáns befolyással. Az arisztokráciával szemben a kistulajdonosi rétegek érdekeit képviselte, határozottan nemzeti elkötelezettséggel, ugyanakkor fontosnak tartotta a klasszikus polgári szabadságjogok érvényesülését az államhatalommal ellenében.

Kérdés, hogy mennyire lenne a mai magyar társadalomban igény egy, a '48-as eszméken alapuló nemzeti liberális irányzatra. Milyen vonások lehetnének ma is hasznosíthatóak ennek eszmeiségéből? Hiszen ma nem 1848-at vagy 1867-et írunk, egy régi politikai tradícióhoz való visszanyúlásnak viszont csak akkor van értelme, ha annak vannak ma is előre vivő elemei, ha van ma is aktuális mondanivalója.

Számos beidegződést haladna meg, lépne át. Mai szóhasználatunk szerint „balosnak” számítana, ahogy kiállna az egyéni és kisebbségi jogok mellett. De nemzetiként mindezt a határon túli magyarokra is kiterjesztené, és egyfajta, a Nyugat felé könnyebben „eladható”, baloldali jogvédő és baloldali szecesszionista, antiimperialista argumentációval – hasonlóan az északír, baszk, katalán, skót, korzikai nacionalistákhoz – képviselné a meghaladott és poros román, szlovák, szerb egységállami felfogás ellenében. „Liberálisnak” tetszene, ahogy védené a vállalkozások szabadságát, a magántulajdont – de ezt elsősorban nem a nemzetközi vagy magyarországi nagyvállalatok, hanem a kis- és középvállalkozások

vonatkozásában tenné. Mindez az aktív társadalmi rétegek és az alacsony állami újraelosztás preferálását is jelentené az inaktívakkal és a magas állami újraelosztással szemben. És magyar viszonyokban „jobbosnak” látszana a függetlenségpárti globalizmuskritikája.

A mai magyar politikai szféra mindkét pólusa elfogadta azt a tételt, miszerint a szabadságjogok kérdésköre az urbánus-baloldali, liberális irányzatok felségterülete. Ma a téma általában és elsősorban mint különféle alternatív, periférikus társadalmi csoportok érdekeinek védelme kerül elő. Joggal merülhetne fel azonban a kérdés: vajon nem volna-e aktualitása és támogatottsága a kérdéskör egy, a balliberálistól eltérő értelmezésű lépéseletére?

Azon kevés kitételeknek, amikben a mai magyar közélet bal és jobb fele nagyjából egyetért, egyike az: a klasszikus liberalizmusra azért nincs ma szükség Magyarországon, mert a polgári szabadságjogok, a szólásszabadság, sajtószabadság, gyülekezési szabadság, általánosságban a jogállamiság és a jobbiztonság kérdése a rendszerváltással megoldódott. Ezzel szemben az elmúlt években éppen ezen a téren érték komoly kritikák mind a jelenlegi Fidesz-kormányt, mind pedig az előző szocialista kormányokat. Így talán nem túlzás az a vélemény, hogy a klasszikus polgári szabadságjogok ügyében is volna még min javítani Magyarországon. Vagyis bőven lenne tennivalója egy olyan pártnak is, amely az SZDSZ által képviselt szociálliberális irányzat helyett az inkább jobbkozépre sorolható klasszikus polgári liberalizmust jelenítené meg a társadalompolitikában.

Például mennyire védi a mai magyar jogrend a klasszikus polgári szabadságjogokat a kádári gyökerű hatósági és hivatali önkényeskedéssel szemben? Mennyire érezheti magát biztonságban a kis- és középvállalkozói szektor ugyanilyen téren az államhatalom túlkapásaitól? Mi a helyzet a jogos önvédelem kérdésével? Mennyire érvényesülnek az önkormányzatok jogai az állammal szemben? Mennyire kielégítő a szabadságjogok érvényesülése a határon túli magyar közösségek életében? És miként harcolhatunk a korrupció vagy az „urambátyám-protekciónizmus” ellen? Rögtön találtunk is egy sor olyan témát, ahol talán elképzelhető a szabadságjogok határozott, de a baloldali liberálisokéitól gyökeresen eltérő megközelítésű képviselete és védelme, a kádári szellemiségű hivatali önkényeskedések és a feudális, személyi kapcsolatokat és a párthűséget a teljesítménynél előrébb helyező kinevezési gyakorlat elleni fellépéstől kezdve a határon túli magyarság jogainak védelméig bezárólag.

Ugyanígy feltehető a kérdés: a baloldali liberális irányzat mennyiben képviselte a szabadpiaci eszméket? Ma Magyarországon a szabadpiaci eszmékről a legtöbb embernek az IMF és úgy általában a multinacionális cégek jutnak az eszébe. De vajon mennyi előnyt érzett ebből az állítólagos piaci szabadságból a magyar kis- és középvállalkozói szektor? Talán jelentősen csökkentek a terhei, javult a jobbiztonsága, enyhébbé és átláthatóbbá váltak-e a tevékenységét béklyózó hatósági előírások, kevésbé sújtják hatósági és hivatali visszaélések mindentől? Aligha! Ráadásul a tisztességes piaci verseny követelménye is megkívánná, hogy a hazai kkv-szektor ne érje hátrányos megkülönböztetés a multikkal szemben. Ugyanígy, az aktív rétegek terheinek csökkentését szigorúbb szociálpolitikával kombináló – vagy inkább a szociálpolitikai szigorítások eredményét az aktív rétegek terheinek csökkentésére fordító – pártot is ritkán láttunk az elmúlt évtizedekben.

Azt a kérdést is feltehetjük, hogy a határon túli magyarság érdekeinek védelmére ma valóban a mainstream konzervativizmus-e a legmegfelelőbb ideológiai háttér. Végülis ma ezekben az esetekben a határon túli magyar közösségek a kisebbség, míg Románia, Szlovákia, Szerbia az államhatalom. Ma az Európai Parlament néppárti frakciójában sajnos nem az önrendelkezés elvét hirdető baszkok, katalánok és korzikaiak ülnek, hanem éppen a velük szemben álló, a területi integritást keményvonalasan képviselő francia és spanyol jobboldaliak. Az Európai Konzervatívok és Reformerek frakciójában is a brit birodalom egységét képviselő torykat találjuk, és nem az önrendelkezési jogot követelő skót és walesi pártokat vagy északír republikánusokat. Sajátos az is, hogy míg az egyes nyugat-európai kisebbségek ügye többségében élvezzi a baloldal támogatását, és a baszk, északír vagy korzikai szeparatisták harca már-már holmi romantikus felhangot nyert – addig a magyar kisebbség hasonló vagy jóval enyhébb követeléseai azonnal irredezintizmusnak, poros konzervativizmusnak, gyanús etnonacionalizmusnak számítanak. Így akár már csak a politikai marketing szempontjából is előnyösebb lenne, ha a székeley vagy a dél-szlovákiai autonómia törekvések nem konzervatív, hanem liberális szókinccsel fogalmazódnának meg. Nem biztos, hogy helyes az az irány, amely a baszkokkal, katalánokkal, skótokkal, walesiekkel, korzikaiakkal és északírekkel való kapcsolatkeresés helyett többek között ezek ellenfeleivel, az önrendelkezési jogot elutasító francia, brit és spanyol mainstream konzervativizmussal közösséget vállalva próbálja érvényesíteni a határon túli magyar törekvéseket. A szabadságjogok védelmének képviselésében miért ne juthatna legalább akkora figyelem a határon túli magyar közösségeknek, mint a magyarországi alternatív társadalmi csoportoknak? A nemzetpolitika ügye tehát még egy olyan témakör, amely akár igen határozottan is képviselhető lenne egy, a magyar balliberális oldalétól gyökeresen eltérő, de liberális megközelítésben – a történelmi összetartozáson alapuló konzervatív érvelés helyett az önrendelkezés kérdésére és az identitáshoz való (posztmodern) jogra helyezve a hangsúlyt.

Számos más területen is a nemzeti liberalizmus az 1905–1910 óta jelenlévő, megszokott duális válaszokat lépne át. Azért, mert valaki indokoltnak érzi a globalizáció túlbujánzásainak korlátozását, még miért ne támogathatná a magyar kkv-szektor piaci szabadságát? Vagy attól, hogy valakinek fontos, akár nagyon fontos a határon túli magyarok helyzete, miért kéne emiatt etatistának és klerikális irányultságúnak lennie? Attól, hogy valaki indokoltnak érezné a bűnözéssel szembeni keményebb fellépést, miért kellene elfogadnia a félig-meddig kádári, félig-meddig feudális jellegű hatósági és hivatali önkényeskedéseket, hatalmi visszaéléseket? Vagy attól, hogy valaki nemzeti irányultságú, miért kellene emiatt autoriternek is lennie? A globalizációról miért csak a „feloldódás vagy elzárkózás” fogalmi kötöttségében tudunk gondolkozni, miért nem tudjuk a kérdést differenciáltan, egy olyan gyakorlati kihívásként, környezeti adottságként értelmezni, amely megragadandó lehetőségeket éppúgy rejt magában, mint kivédendő veszélyeket?

Persze a kis- és középvállalkozói réteg önmagában igen szűk ma Magyarországon, de mellette egy ilyen irányzat társadalmi bázisát jelenthetnék még általánosságban az aktív rétegek is.

Mit jelentene tehát ma egy '48-as alapokon álló nemzeti liberális irányzat? Határozottan nemzeti irányultságú lenne, némileg kurucos jelleggel, ugyanakkor a globalizációt nem apokaliptikus fenyegetésként elzárkózással, hanem gyakorlati kihívásként pragmatikusan szemlélné. Nagy hangsúlyt helyezne a klasszikus polgári szabadságjogok és a jogállamiság érvényesülésére. Piacpárti lenne annyiban, hogy támogatná – és egyben persze szabadon hagyná a kkv-szektor –, de korlátozná a multinacionális tőke jelentette piackorlátozó és versenytorzító helyzetet. Társadalompolitikájában inkább lenne szekuláris. Egyfajta kispolgári attitűd lengné be – és éppen ezen a ponton különböznék lényegileg bármiféle liberálkonzervatívizmustól.

Ebből a szempontból egyébként maga a „kuruc” fogalom is tisztázásra szorul. Ma, aktuálpolitikai kontextusban a „kuruc” mint jelző egy általános Nyugat-ellenesség szinonimájává vált. Holott valójában történelmi jelentését tekintve a Habsburg időkben a kuruc mozgalmak egyáltalán nem voltak Nyugat-, hanem „csak” Habsburg-ellenesek. A Habsburg-ellenesség mellett viszont gyakran kifejezetten szoros kapcsolatokat áptak a református Hollandiával és a Habsburgok fő kontinentális ellenfelével, Franciaországgal is. Vagyis a történelmi „kuruc” irányzat ugyanúgy Nyugat-orientált volt, mint a „labanc”, csak éppen míg a labancoknál ez Bécset jelentette, addig a kurucoknál a német nyelvterületről nyugatra fekvő, a Habsburgokkal szembenálló különféle civilizációs központokat. A mai aktuálpolitikai képzettársításokkal szemben a történelmi „kuruc” irányzat egyáltalán nem volt társadalompolitikailag konzervatívabb az udvarhű politikai erőknél, sőt éppen ellenkezőleg: míg az udvarhű, „labanc” irányzat erősen összefonódott a katolikus egyházzal, addig az erős protestáns hagyományokat magában hordozó „kuruc” részről ez korántsem volt így. A 19. században pedig kifejezetten a '48-as irányzat vált a társadalmi progresszió képviselőjévé. Így ha a fogalmat eredeti jelentésének megfelelően akarjuk használni, akkor a „kuruc” kifejezésnek ma sokkal inkább felelne meg valamiféle atlantista nemzeti liberális irány, mint a Nyugat-ellenes (szélső)jobboldal.

Összességben persze a nemzeti liberalizmus populista irányzatként is leírható, amennyiben is – Ernesto Laclau-i értelemben – az uralkodó nézetekkel szembeni ellenérzéseknek ad hangot. A populizmus éppen nem antidemokratikus irányzat, hanem a meggörcsösödött, megkövesedett, túlságosan egy szűk elit, értelmiség, klikk ügyévé torzult politikát revitalizálja és a társadalomban meglévő követelésekkel felrázza. Egy ilyen populizmus az országhatárokon belül leginkább az államhatalom és a bürokrácia azon túlbujánzásai ellen irányulna, amelyek veszélyeztetik a klasszikus polgári szabadságjogokat és a magántulajdont, a vállalkozás szabadságát vagy az önkormányzatiságot. A határon túli magyarság esetében pedig az ottani államhatalomnak és bürokráciának a magyar közösségek identitását veszélyeztető túlkapásai ellen lépne fel. Így határon innen és határon túli törekvései is összhangban lennének egymással.

Európai nemzeti liberálisok

Persze igaz, hogy a nagy európai áramlatokat és pártcsaládokat illetően kicsit különutasnak számítana egy ilyen irányzat, de ez nem példa nélküli. A '48-as gyökerű magyar nemzeti liberális irányzathoz Európa nyugati feléből talán az ír republikanizmus áll a legközelebb, melynek mai fő képviselője a Fianna Fáil párt, de bizonyos mértékig az ír Centrum párt is.

Írország két hagyományos pártjának, a Fianna Fáilnak és a Fine Gaelnek a létrejötte szinte pontosan megegyezik a magyar '48-asok és '67-esek szétválásának történetével. A Sinn Féin által irányított 1919–1921-es ír függetlenségi háborút az (1867-es osztrák–magyar kiegyezéshez hasonlóan kompromisszumos jellegű) 1921-es angol–ír szerződés zárta le. Ez a szerződés azonban tartalmazott néhány olyan pontot, amely a Sinn Féin jelentős része számára elfogadhatatlan volt. Az új ír állam ekkor még nem teljes függetlenséget élvező köztársaság, hanem csak domínium lett, vezetői hűségesküvel tartoztak a mindenkori brit uralkodónak, valamint a szigetet kettéosztották, és Észak-Írország továbbra is közvetlen brit ellenőrzés alatt maradt. A Sinn Féin ekkor kettészakadt egy, a szerződést reális kompromisszumként elfogadó, és egy, azt elutasító, a függetlenségi harcot folytatni akaró szárnyra. A két szárny között 1922–1923-ban polgárháború zajlott le, amely a szerződéspártiak győzelmével végződött. A régi Sinn Féin szerződéspárti szárnyának mai utóda a Fine Gael, míg a szerződésellenes szárny mai utóda a Fianna Fáil. A két párt közti viszony csak a harmincas évek végére konszolidálódott. A fő különbség a későbbi évtizedekben persze már ennél sokkal hétköznapiabbá szelődött, és ma már ezek a hétköznapi különbségek a meghatározók. A Fine Gael klasszikus kereszténydemokrata párttá vált, míg a Fianna Fáil egy valamivel nacionalistább, ugyanakkor szekulárisabb és liberálisabb irányt képvisel. A Fianna Fáil európai besorolása is problémás volt: az Európai Parlamentben 2009-ig az euroskeptikus Unió a Nemzetek Európájáért frakció tagjai voltak, azóta pedig a liberális frakcióé, de különutaságuk itt is okozott konfliktusokat.

A másik példa, a finn Centrum Párt a szociáldemokraták és a konzervatívok mellett a hagyományos három nagy finn politikai formáció egyike. Agrárpártként indult, és a magyar FKGP-hez hasonlóan elsősorban a kistulajdonosi rétegekre támaszkodott. Történelmi okokból egyúttal a skandináv szabadparaszti szabadságeszmét, valamint a lokalizmust, a helyi közösségeknek a központi államhatalommal szembeni jogait is képviselte. Társadalmi bázisát a kistulajdonos parasztságon kívül a kis- és középvállalkozói rétegekre is kiterjesztette, hagyományosan gyanakodva tekintett ugyanakkor a nagytökére. Szembenállt azonban a szociáldemokraták és konzervatívok által dominált Helsinkivel és Dél-Finnországgal is, így az önkormányzatiság és a vidéki Finnország kisvárosainak képviselőjévé vált. Hagyományosan tehát a kisvárosi kis-és középvállalkozók, valamint a birtokos parasztság pártjának tekintik, és e rétegek szemléletét is testesíti meg. A fentiek következtében – noha politikusai a Fianna Fáilhoz hasonlóan az Európa Parlament liberális frakciójában ülnek – a mai mainstream liberalizmushoz képest valamivel hagyományosabb társadalomszemléletet képviselnek.

A finn Centrum és az ír Fianna Fáil két világháború közti történetét tekintve érdekes párhuzam az akkori magyar pártpolitikában a '48-as irányhoz legközelebb álló FKGP-vel, hogy előbbieket is egyenlő távolságot tartottak a tengelyhatalmakkal együttműködő jobboldali és a marxista gyökerű szocialista pártokkal. Ez természetesen Finnország esetében volt különösen lényeges szempont, ahol a magyarországi tanácsköztársasághoz hasonlóan szintén volt egy rövid kommunista uralom az I. világháború után (1918-ban). Emiatt a finn szocialista irányzatokkal szemben a két világháború között végig jelen volt a szovjetbarátság gyanúja, másrészt pedig a finn konzervatív jobboldal szintén kacérkodott a tengelyhatalmakkal. Egyes vélemények szerint a Centrum Pártnak köszönhető, hogy a két világháború közti finn belpolitika nem mozdult el fasiszta irányba, ugyanakkor viszont a Szovjetunióval szemben is ellentmondást nem tűrően állt ki az ország függetlensége mellett.

Írország esetében az olasz fasizmussal kokettáló Fine Gaellel szemben a Fianna Fáil végig távol tartotta magát az ilyen ideológiai befolyásoktól, ugyanakkor a Brit Birodalommal szembeni kiállásához is végig ragaszkodott.

Érdekes párhuzam, hogy a finn Centrum Párt és az ír Fianna Fáil kormányzati szerepvállalása egyaránt egybeesett a korábban elmaradottnak tekintett Finnország és Írország gazdasági felvirágzásával.

Finnország és Írország mellett a nemzeti liberális irányzat szempontjából Európa harmadik legérdekesebb országa talán Hollandia. Finnország és Írország mellett még itt jellemző, hogy a politikai spektrum jobbközép mezője már évtizedek óta két, nagyjából azonos támogatottságú blokkra oszlik: a kereszténydemokratákra (CDA), és a jobboldali liberális Szabadság és Demokrácia Néppártra (VVD). A szocialista irány térnyerése előtt, a 19. században a VVD polgári liberalizmust képviselő elődpártja még a felvilágosodás eszméit képviselő baloldali váltópárt szerepét töltötte be a CDA konzervatív elődpártjaival szemben (kicsit hasonlóan a magyar '48-as irányzathoz). Azonban a 20. század elejétől egyre inkább teret nyerő szocialista-szociáldemokrata irányzatokkal szembefordulva, és saját balszárnyának, a szabadgondolkodók kiválását követően egyre inkább a politikai spektrum jobboldali téréfelére került. Azt gondolhatnánk, hogy a polgári liberális VVD általánosságban balra áll a keresztény CDA-tól, azonban az elmúlt harminc-negyven év történetét áttekintve azt láthatjuk, hogy ez korántsincs így. A holland belpolitikában a Magyarországon gyakran a liberalizmushoz kötött, főként '68-as gyökerű radikális társadalmi és kulturális célkitűzéseket nem a VVD, hanem a szociálliberális '66-os Demokraták (D66) képviseli. A VVD társadalomszemléletében elsősorban a klasszikus polgári ethoszt képviseli, bevándorláspolitikája például nem „puhább” a kereszténydemokratákénál, és az elmúlt harmincöt évben gyakrabban volt koalícióban a CDA-val, mint a D66-tal. Ugyanakkor a D66 elsőszámú politikai szövetségese sem a VVD, hanem a szociáldemokrata PvdA volt. A VVD az őt a konzervatív CDA-tól megkülönböztető liberális jelzőt tehát leginkább világias, polgári-individualista, vállalkozásbarát-szabadpiaci attitűdjének köszönheti, semmint bármiféle, a „liberális” kifejezéshez a magyar közbeszédben társított, '68-as társadalomszemléleti irányultságnak, hiszen ez a D66 területe.

A VVD jobboldali voltát jól illusztrálja az is, ha összehasonlítjuk a CDA és a VVD viszonyát a balközép PvdA-hoz. A finnhez hasonlóan a hárompólusú holland belpolitikára is jellemző, hogy a három nagy párt (a kereszténydemokrata CDA, a jobboldali liberális VVD, és a szociáldemokrata PvdA) közül mindegyik volt már mindegyikkel koalícióban. Ezen belül azonban azt láthatjuk, hogy az elmúlt harmincöt évben a CDA gyakrabban volt koalícióban a balközép PvdA-val, mint a VVD. Hollandia persze magyar szempontból annyiban kevésbé aktuális példa Finnországhoz és Írországhoz képest, hogy ez utóbbiak a magyar adottságokhoz sokban hasonló, félperifériás agrártársadalmak voltak még a 20. század első felében. Így a magyar '48-asokhoz hasonlóan elsősorban a Centrum – de valamennyire a Fianna Fáil is – erősen kötődött az öntudatos, ha kell, rebellis szabadparaszti ethoszhoz, addig Hollandia már hosszú évszázadok óta erősen polgárosodott állam, így a VVD bázisát elsősorban a régóta létező polgárság adja.

Hollandia, Finnország és Írország esetében érdekesség még az is, hogy ezen országok nacionalista pártjai hogyan kapcsolódnak a politikai jobbközép ilyen jellegű kétosztatúságához. A holland politika bevándorlásellenes, jobboldali populista pártja, a Szabadság Pártja (PVV) nem a CDA, hanem a liberális VVD radikális szárnyából szakadt ki. Ugyanígy a finn jobboldali populista „Igazi Finnek” sem a konzervatív Nemzeti Koalíció, hanem a nemzeti-liberális Centrum radikális szárnyából nőtte ki magát. Gyökereit tekintve az ír nacionalista Sinn Féin is inkább köthető az Európa Parlament liberális frakciójában helyet foglaló Fianna Fáilhoz, mint a néppárti, kereszténydemokrata Fine Gaelhez.

Nemzeti szabadelvű jelleg a német nyelvterület egyes liberális pártjait (német FDP, osztrák FPÖ és BZÖ, svájci SVP és BDP, bajor FW) szintén erősen jellemzi. Igaz, valamennyi említett párton belül más irányzatok lettek az utóbbi időkben a meghatározóak, és éppen ezért nincs is komolyabb összehatás közöttük.

Az Osztrák Szabadságpártot (FPÖ) általában csak szélsőjobboldali, populista pártként szokás leegyszerűsíteni, holott a párt ideológiai forrásvidékének három eleme – a *deutschnational*, a nemzeti liberális és a nemzetiszocialista hagyomány – közül kettő mindegyik megfigyelhető részben a magyar nemzeti liberális hagyománnyal. A *deutschnational* és a nemzeti liberális gondolatiság a 19. századi progresszív, liberális, nacionalista, antiklerikális, republikánus német és német-osztrák eszmerendszereinek összefoglalása, amelyen belül azonban a 19. század végétől – főleg a német egység megalakulásától – már kevésbé a Vormärz liberális, mint inkább Bismarck nacionalista-nemzetállami törekvései és jelszavai domináltak. Az ausztriai *deutschnational* irányzat a német kultúrközösséggel való egységet vallotta – nem véletlenül nevezte még Jörg Haider is „elvetélt szülésnek” Ausztria önállóságát. De mivel túlságosan eme közjogi kérdésre (a nagynémet állami egységre), valamint ennek okaként említett kulturális azonosságokra (tehát egy konzervatív szemléletre) fókuszált, a *deutschnational* irányzat a nemzeti liberalizmustól egyértelműen a nemzetiszocializmus felé távolodott el. Mai utódai nyugodtan nevezhetők jobboldali nacionalistáknak, akik a faji alapon értett németiség tisztaságát védelmezik a külföldi hatásokkal (*Überfremdung*, globalizáció) szemben. A *deutschnational* és a nemzetiszocialista hagyomány leginkább azonban csak az FPÖ értelmiségi köreiből

folyóirataiban maradt meg, a párt egyes gyakorlati politikái – főleg még Jörg Haider vezetése alatt – egyértelműen nemzeti liberálisnak (voltak) nevezhetők. Az FPÖ a konzervatív ÖVP és a szocdem SPÖ kialakította erős, túlszabályozott állammal szemben a (kis)polgári szabadságokat képviselte. Ezért követelte a bürokrácia leépítését, az adók csökkentését, a szakszervezeti és kamarai kötelező tagságok megszüntetését, a nagy állami vállalatok magánosítását, de másrésről protekcionista politikával a kisvállalkozások támogatását. (Ennek gyakorlati megvalósítására a pártnak Karintiában lett volna lehetősége, ahol azonban az elmúlt két évtizedben a személyes és családi összefonódásokra, a horvát és szlovén politikáig és az orosz maffiakörökig érő, teljesen korrupt rendszer alakult ki.) Heinz-Christian Strache alatt az FPÖ ismét inkább támaszkodik a nemzetiszocialista hagyományára – igaz, a német nacionalizmust az „osztrák patriotizmus” ideológiája váltotta fel –, és jellemzően etatista, szociális követeléseket fogalmaz meg. A Jörg Haider alapította, az FPÖ-ből kivált körök irányította „Szövetség Ausztria Jövőjéért” (BZÖ) kívánja ezért a nemzeti liberalizmust, a kispolgári szabadságpártiságot képviselni – igaz, a párt nem túl tehetséges politikusai erre kevésbé képesek. Éppen ezért az ausztriai (nemzeti és egyéb) liberálisok ma a létező pártok (szocdemek, zöldek, FPÖ, BZÖ, kereszténydemokraták) mindegyikében megtalálhatóak, amolyan önálló szekcióként. Az idén ősszel Frank Stronach Csapata néven megjelent viszont egy új politikai formáció a Kanadából visszatért – és az osztrák proli, valamint az amerikai úgazdag ízlésességét egy személyben egyesítő – Frank Stronach multimilliárdos körül. Jelszavaiban főleg az államkritikus kis- és középpolgári rétegeket akarja megszólítani. A szervezet azonban ideológiailag mégis nehezen besorolható, és inkább egyfajta EU- és euróellenes protestpártként és nem egy nemzeti liberális gyűjtőpártként jelenhet meg a bécsi parlamentben.

Szintén eltávolodott sokban nemzeti liberális jellegétől a német Szabaddemokrata Párt (FDP), amely a hasonló rövidítésű svájci Szabadelvű Demokrata (Radikális) Párttal szemben – elsősorban – nem a nagyvárosi nagypolgárság és a liberális arisztokrácia, hanem inkább a kis- és középpolgári elemek egyszerre nemzeti és államkritikus köreit képviselte. A mai FDP tipikus szavazója a kisvárosi fogorvos, ügyvéd, fogadós. Nem véletlen, hogy a párt az urbánus körzetekben és a nagyvárosokban rendre az országos átlaga alatt teljesít, a kozmopolita Berlinben pedig gyakorlatilag jelen sincs. A német FDP a II. világháború után a bismarcki és a weimari korszak nemzeti és baloldali liberális pártjainak egységét hozta létre, így Németországban a nemzeti és a baloldali liberalizmus sajátos módon egy pártban szerveződött meg. Emiatt lehetett az FDP évtizedeken át a CDU/CSU-nak és az SPD-nek egyaránt elfogadható partner, attól függően, hogy éppen a párt melyik szárnya – a nemzeti liberális vagy a balliberális – kerekedett felül. A párt nemzeti irányultságát erősítette, hogy számos NSDAP-tag az FDP-ben talált politikai otthonra 1945 után, és az FDP-n belül még a 2000-es évek elejéig is létezett erős belső nacionalista (magának néhol antiszemita kiszólásokat is megengedő) tábor. Guido Westerwelle részben őrájuk is támaszkodva vitte az FDP-t egyértelműen jobboldalra. Számos nemzeti liberális követelést – kis állam, alacsony adók, támogatott kkv-szektor, a nemzeti kultúra védelme, a német nyelv védelme – megfogalmazva érte el a

párt 2009-ben történelmének egyik legjobb eredményét. Amiből mára – az ígéretnek be nem váltása okán – két-három százalékos, halálközeli állapot lett. A német nemzeti liberális körök – amelyek elsősorban folyóiratok vagy egyes egyetemi intézetek révén vannak jelen a közéletben – abban reménykedtek, hogy az euróválság idején, amikor a közvéleményben erős volt az EU-szepticismus és az euróellenesség, az FDP vállalja fel ezen nemzeti liberális, kispolgári-jobboldali populista követeléseket. Végül nem így történt, így számosan fordítanak hátat a pártnak: a szabadságjogokat hangsúlyozó balliberálisok főleg a Kalózpárthoz, míg a nemzeti liberálisok egy része a bajor Szabad Választókhoz (FW) megy, és ott próbál új politikai otthonra lelni. (A Szabad Választók – mint deklaráltan ideológiamentes, pragmatikus helyi szerveződések – ma is számos német városi közgyűlésben vannak jelen, és sokan nem nézik közülük jó szemmel, ahogy a bajor szekció szövetségi pártot próbál formálni belőlük.) Ez akár a weimari korszak megosztottságának, a bal- és nemzeti liberális táborok újbóli szétválásának lehetőségét is magában rejt. Igaz, az FW országos népszerűsége eddig kimutathatatlant, s továbbra is – mint nemzeti liberális agrárpárt – csak a bajor politikában játszanak jelentős szerepet. Nyilvános megjelenéseiben a párt óvatoskodik, ugyanis attól tart, hogy EU-kritikus és euróellenes politikája miatt neonácik is megtalálják maguknak. Ez ugyanis a korábbi nemzeti liberális és nemzeti konzervatív németországi pártalapításoknál (Republikánusok, Német Szociális Unió, A Szabadság) előfordult.

Svájcban a Svájci Néppárt / Demokratikus Centrumunió (SVP/UDC) a haideri FPÖ-höz hasonló nemzeti liberális politikát képvisel. Igaz, a párt mögött legtöbbször nagyvállalkozói, nagyiparos és bankár körök állnak – ami kevésbé feleltethető meg holmi kispolgársággal –, valamint a *deutschnational* vonal csak részben, a náci pedig semmiképp sincs jelen az SVP/UDC-ben. Éppen az említett ellentmondás miatt – kispolgári érdekképviselő jelszava mögötti nagyiparos érdekkörök – a párt nemzeti liberálisaiból alakult, főleg az alpesi hegyi kantonok polgári-paraszti szabadságességményét, központ- és hierarchiaellenességét képviselő új erőként robbant be a legutóbbi nemzetgyűlési választásokon a Polgári Demokrata Párt (BDP). Utóbbi inkább feleltethető meg – kispolgári-paraszti liberalizmusát nem-etatista patriotizmussal ötvöző politikája okán – egyfajta nemzeti liberalizmussal.

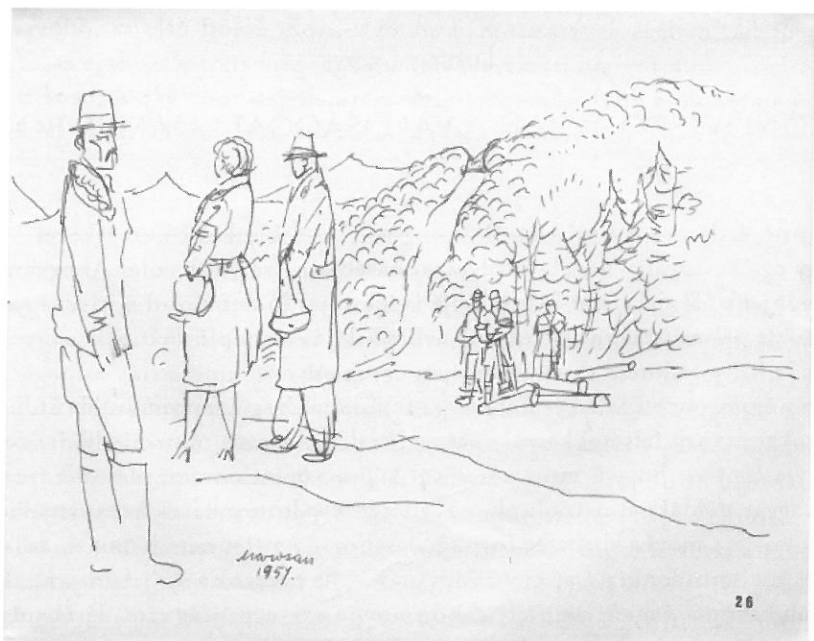
A példák sora folytatható. Az olasz Északi Liga (LN), a francia Népi Mozgalomért Unió (UMP) egyes körei, a cseh Polgári Demokrata Párt (ODS) bizonyos politikusai részben szintén képviselnek egyfajta nemzeti liberalizmust. De összességében igaz, hogy az irányzat Európában is ritkán jelenik meg egyetlen pártként: tipikusan a szélsőjobboldali, a konzervatív vagy a liberális pártok ideológiai csomagjainak egyik elemét alkotják csak. De – a baloldali nacionalizmus okán – egyes dél-európai szélsőbaloldali pártoknál – például a francia Baloldali Pártnál (PG) – vagy szeparatista pártoknál szintén találhatóak olyan jellemzők, amelyek a nemzeti liberalizmusra is ráillenek. Ilyen például a Katalónia Republikánus Baloldala (ERC), a Baszk Nacionalista Párt (EAJ-PNV) és az északír Sinn Féin, vagy a mérsékeltbb etnikai-szeparatista pártok közül Nagy-Britanniából a Skót Nemzeti Párt (SNP), a walesi Plaid Cymru, illetve Spanyolországból a katalán „Konvergencia és Unió” (CiU). Szűkebb földrajzi környezetünkben a legfris-

sebb ilyen jellegű kezdeményezés a szlovák Szabadság és Szolidaritás (SaS) volt, amely a 2010-es választáson még 12 százalékkal az előkelő harmadik helyen végzett, azonban a 2012-es választásokra ennek felére esett vissza.

Magyarországra visszatérve kijelenthető, hogy az 1997 és 2000 közötti Fidesz képviselte talán leginkább a nemzeti liberalizmust, noha Orbán Viktor mai „jobboldali plebejus” önmeghatározása is felérhetne egy ilyen definícióval. A kormány jogi és szimbolikus politikájában azonban inkább a két világháború közti nemzeti-keresztény politikát folytatja. Az LMP patrióta antiglobalizmusa vagy a Negyedik Köztársaság (4K) baloldali nacionalizmusa szintén tartalmaz nyomokban nemzeti liberalizmust. Ugyanígy a Jobbik nemzeti radikalizmusa – amint az osztrák nemzeti radikálisoknál (FPÖ, BZÖ) is látható – a maga jobboldali, az inaktív rétegek ellen irányuló kispolgári populizmusával megjeleníthet nemzeti liberális törekvéseket. De tény, hogy valamennyi pártnál a fő irány – az LMP-nél a környezetvédelemből fakadó etatizmus, szabályozáspártiság és baloldali társadalomszemlélet, a 4K-nál a baloldaliság, a Fidesznél és a KDNP-nél a konzervativizmus, a Jobbiknál pedig a hungarizmus, valamint a rendpárti és antikapitalista etatizmus – elnyomja a meglévő nemzeti liberális gondolatokat.

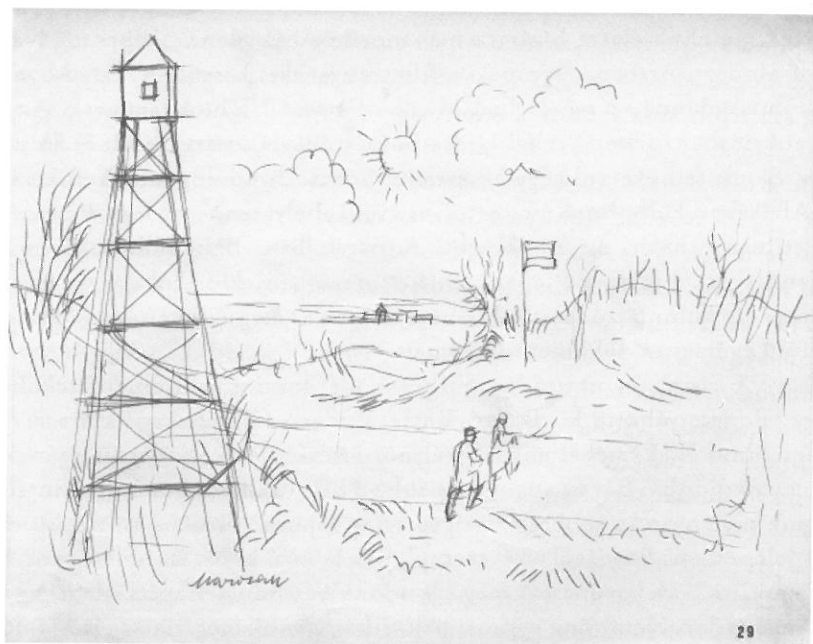
Így – pusztán leíró s nem értékelő jelleggel jelentve ki – az 1848-as gyökerű nemzeti liberális tradíció újraélesztése könnyen ma megfelelő és újszerű válasz lehetne az új politikai irányzatok megjelenése iránti esetleges várakozásra, s nem melleleg évszázados görcsöket tudva feloldani. Egy ilyen párt sajátosságai ellenére európai szinten sem lenne példa nélküli.

De ennek realitásának eldöntése már nem egy eszmetörténeti elemzés, hanem a közvélemény és a politika terepuma.

26

Nehéz út

29

Átszaladunk a senkiföldjén